

Wstęp

Podmioty subpaństwowe stanowią część systemów polityczno-ustrojowych suwerennych uczestników stosunków międzynarodowych lub podporządkowanych im terytoriów zależnych. Partie polityczne są na przykład elementem krajowych (narodowych) systemów partyjnych. Regiony (województwa, prowincje, landy itd.) to natomiast podstawowe składniki administracyjno-terytorialnego podziału państwa, zajmujące miejsce „między” poziomem państwa jako całości a innymi (niższego rzędu) jednostkami administracyjno-terytorialnymi¹. Autonomia oddziaływań tego rodzaju podmiotów zależy wprost od przyjętych na gruncie ich państw macierzystych rozwiązań ustrojowych (wymiar formalny) oraz praktyki ich implementacji i – szerzej – panującej tam kultury politycznej (wymiar nieformalny). Największymi możliwościami autonomicznego działania – tak w wymiarze wewnątrzpaństwowym, jak i międzynarodowym – dysponują podmioty subpaństwowe w państwach o utrwalonych systemach demokratycznych, cechujących się wysoką kulturą polityczną oraz otwartością na świat także w sferze ekonomicznej (gospodarki wolnorynkowe). W państwach niedemokratycznych (autorytarnych oraz reżimach „hybrydowych” – łączących pewne cechy systemów demokratycznych i autorytarnych) podmioty subpaństwowe są zawsze ograniczone przez państwa macierzyste nie tylko przy zastosowaniu formalnych, ale i nieformalnych mechanizmów kontroli. Ich oddziaływanie zostają ściśle powiązane z doktryną i praktyką polityki wdrażanej przez władze państwowe. Warto dodać, że autonomia podmiotów subpaństwowych może faktycznie wzrastać, nawet gwałtownie, w okresach osłabienia władzy państwowej zarówno w systemach demokratycznych, jak i autorytarnych. Takiego właśnie zjawiska doświadczył Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (Związek Radziecki, ZSRR) w schyłkowym okresie swojego istnienia (przełom lat 80. i 90. XX wieku) oraz Federacja Rosyjska (Rosja) przed 2000 rokiem.

Skoro regiony subpaństwowe są elementem składowym państw, to nie mogą odgrywać roli samodzielnych uczestników stosunków międzynarodowych. Nie dysponują własną podmiotowością prawnomiędzynarodową. Podejmując działania na arenie międzynarodowej, czynią to wyłącznie jako jednostki administracyjno-terytorialne, korzystające z podmiotowości prawnomiędzynarodowej państw macierzystych. Regiony nie mają suwerennych władz zdolnych do zdefiniowania czegoś na

¹ W pracy przyjęto polityczną koncepcję regionu subpaństwowego. Zob. rozdział I.

kształt interesu narodowego, a następnie wdrożenia go w ujednocionej i spójnej formie. Zmuszone są do korzystania ze wsparcia aktorów suwerennych w realizacji konkretnych programów międzynarodowych czy radzeniu sobie z ponadregionalnymi wyzwaniami. Ich zdolność do oddziaływań międzynarodowych zależy przede wszystkim od systemu politycznego i prawnego danego państwa, ale i od posiadanego potencjału ekonomicznego i społeczno-kulturowego oraz położenia geograficznego. Na zakres tych oddziaływań wpływ mają również procesy zachodzące w środowisku międzynarodowym, a w szczególności globalizacja i postęp technologiczny (przede wszystkim skokowy rozwój środków transportu i łączności)².

Aktywność międzynarodowa regionów zasługuje jednak na szczególną uwagę, gdyż są one – podobnie jak państwa – podmiotami terytorialnymi, choć niesuwerennymi. W przypadku części składowych państw federacyjnych (złożonych) dysponują suwerennością współdzieloną z federalnym centrum. Podmioty federacji, podobnie jak regiony autonomiczne państw unitarnych czy terytoria zależne, budzą szczególną uwagę badaczy nie tylko ze względu na posiadanie przez tego rodzaju podmioty subpaństwowe większych kompetencji, ale i przejawiane w związku z ich specyfiką aspiracje do uwypuklenia własnej tożsamości na płaszczyźnie międzynarodowej. W tym kontekście wyróżniają się zwykle jednostki administracyjno-terytorialne o zróżnicowanej względem większości państwa macierzystego identyfikacji etnicznej i kulturowej, zwłaszcza jeśli dysponują odpowiednimi dla zabezpieczenia swoich działań zasobami materialnymi.

Uczestnictwo regionów w stosunkach międzynarodowych wpisuje się w politykę zagraniczną państw macierzystych lub utrudnia jej prowadzenie. W skrajnych przypadkach działania podmiotów subpaństwowych w stosunkach międzynarodowych mogą być dyktowane przez władze centralne lub wręcz odwrotnie – będą dla tych ostatnich jednoznacznie niekorzystne i sprzeczne z interesem narodowym państwa jako całości. Aktywność regionów może mieć na celu zwiększanie własnej autonomii, a nawet dekompozycję państw. Regiony niejednokrotnie starają się też poszukiwać w stosunkach międzynarodowych partnerów do realizacji partykularnych interesów na płaszczyźnie międzynarodowej, jak i w wymiarze wewnątrzpaństwowym.

Aktywność regionów tworzy w stosunkach międzynarodowych nową płaszczyznę oddziaływań, odnosząc się przede wszystkim do ich gospodarczego i społeczno-kulturowego wymiaru. Regiony wchodzą w relacje nie tylko ze swoimi odpowiednikami w innych państwach (stosunki międzyregionalne), ale i z pozostałymi podmiotami subpaństwowymi, jak również podmiotami prywatnymi, a nawet władzami innych państw i podległymi im instytucjami oraz organizacjami międzynarodowymi (międzyrządowymi i pozarządowymi).

² W kontekście rosyjskim jest to niezwykle istotne, biorąc pod uwagę niekorzystne położenie geograficzne (oddalenie, warunki przyrodnicze) znacznej części regionów względem głównych ośrodków społeczno-gospodarczych i polityczno-administracyjnych własnego państwa oraz państw, do których należą ich partnerzy zewnętrzni.

W ostatnich kilku dziesięcioleciach współpraca przygraniczna (transgraniczna) i międzyregionalna stała się widocznym i znaczącym zjawiskiem nie tylko w przypadku państw wysoko rozwiniętych. W okresie pozimnowojennym zaczęła dynamicznie rozkwitać także w państwach byłego bloku wschodniego oraz w państwach pozaeuropejskich. Jej animatorami stały się nie tylko instytucje państwowe – w coraz większym zakresie włączali się w ten proces aktorzy subpaństwowi, w tym regiony. W przypadku regionów i władz lokalnych było to pochodną reform administracyjnych mających na celu rozwój samorządności wspólnot regionalnych i lokalnych z władzami kształtowanymi w demokratycznych wyborach. Wynikało to także z dynamicznie zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych, zwłaszcza wspomnianych procesów globalizacyjnych oraz regionalizacji (na poziomie regionów ponadpaństwowych). W poszczególnych państwach reformy tego rodzaju przebiegały w różnym tempie, niekoniecznie związanym z szybkością wdrażania procedur demokratycznych. W Polsce na przykład w 1990 roku samorząd terytorialny objął jedynie instytucję gmin, a ówczesne województwa pozostawały w dalszym ciągu jednostkami administracji centralnej. Dopiero w 1997 roku – w efekcie kolejnej reformy administracyjnej – wprowadzono województwa (samorządowe), odpowiadające definicji regionu.

Federacja Rosyjska pod tym względem znacznie wyprzedziła Polskę: już od początku istnienia suwerennej „nowej Rosji” (koniec 1991 roku) funkcjonowała ona jako państwo federacyjne, w ramach którego regiony (podmioty federacji) uzyskały szerokie kompetencje. Proces ten nie wynikał z szybszej niż w Polsce implementacji systemu demokratycznego, lecz z faktu „odziedziczenia” systemu federacyjnego po ZSRR. Zdecydowano się go utrzymać – a faktycznie zrekonstruować – biorąc pod uwagę rozległe terytorium państwa, jego wieloetniczność i wielokulturowość, a także możliwość stworzenia lepszych warunków dla rozwoju państwa jako całości i jego poszczególnych regionów. Starano się osiągnąć ten cel poprzez transformację systemową w wymiarze politycznym (demokratyzację, decentralizację) i społeczno-ekonomicznym (urynkowanie gospodarki), jak również otwarcie Rosji na świat, wpisanie jej w zglobalizowaną gospodarkę światową i rozwój wszechstronnej kooperacji z partnerami zagranicznymi, między innymi w ramach współpracy przygranicznej i międzyregionalnej. Równoległe rozpoczął się proces kreowania nowej tożsamości narodowej i międzynarodowej Federacji Rosyjskiej. W latach 90. XX wieku przekształcenia systemowe odbywały się w warunkach kryzysu społeczno-gospodarczego oraz podważenia zaufania do instytucji państwa wśród obywateli Federacji Rosyjskiej, wynikającego z ogólnej słabości i nieefektywności władz państwowych, w tym w relacjach na linii federalne centrum-regiony.

Na przełomie lat 80. i 90. rozpoczął się proces kształtowania strategii i zachowań międzynarodowych części składowych Federacji Rosyjskiej, związany z definiowaniem ich regionalnych interesów. Kompetencje regionów w tej sferze, wyrażane aspiracje, przyjmowane strategie, posiadane instrumentarium

służące bezpośredniemu i pośredniemu oddziaływaniu w stosunkach międzynarodowych oraz praktyczna realizacja współpracy z partnerami zewnętrznymi (jej charakter, zakres, kierunki) ewoluowały wraz ze zmianą uwarunkowań wewnętrznych (wewnątrzpaństwowych i wewnątrzregionalnych) i zewnętrznych. W tym kontekście wskazać należy przede wszystkim na:

- ewolucję stosunków federacyjnych (wzmocnienie władzy federalnego centrum) i nasilenie się praktyk autorytarnych w systemie politycznym państwa po 2000 roku („era Putina”);
- postęp społeczno-gospodarczy, nieznoszący w większym stopniu strukturalnych, makro- i mikroekonomicznych ograniczeń gospodarki rosyjskiej, zwłaszcza uzależnienia od eksportu surowców energetycznych (co skutkuje okresami stagnacji i recesji oraz relatywnie małą „odpornością” Rosji na kryzysy na światowych rynkach) oraz niezapewniający równomiernego rozwoju regionów;
- stopniowy wzrost zaangażowania obywateli, instytucji publicznych i podmiotów gospodarczych w obrót międzynarodowy (turystyka, handel, współpraca kulturalna itd.);
- ewolucję elit politycznych i biznesowych na poziomie federalnym i regionów, w tym kreowanie i przekształcania systemu powiązań nieformalnych, zwłaszcza w relacjach Kreml-władze regionów;
- kształtowanie tożsamości międzynarodowej Rosji i związaną z tym dynamikę polityki zagranicznej tego państwa.

W pewnych okresach Kreml wskazywał na bliskość Rosji względem świata zachodniego³: wspólnotę interesów, wartości, chęć współpracy z wykreowanymi przezeń instytucjami. W ostatnich kilkunastu latach widoczne stało się wchodzenie z Zachodem w konkurencję, rywalizację, a nawet otwarty konflikt, zwłaszcza od pierwszej połowy 2014 roku (kryzys wokół Ukrainy). Odchodzeniu od „atlantyizmu” i „europejskości” towarzyszyło zwiększenie zainteresowania innymi kierunkami oddziaływań międzynarodowych, w szczególności obszarem Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP) i regionem azjatycko-pacyficznym z Chińską Republiką Ludową (ChRL) na czele, jak również innymi partnerami niezachodnimi⁴. Federacja Rosyjska postawiła na budowanie własnej mocarstwowości i pozycjonowanie się w roli odrębnego „ośrodka siły” w stosunkach międzynarodowych, zgodnie z przyjętą doktryną „świata wielobiegunowego/policentrycznego” i dążeniem do

³ Identyfikacja Zachodu bazuje na instytucjach, wypracowanych tam zasadach kooperacji – w celu realizacji wspólnych bądź zbliżonych interesów – oraz ochronie i promocji kulturowanych wartości. Pojęcie Zachodu ma wymiar nie tylko polityczny, ale – szerzej – cywilizacyjny. Dodać należy, że jest to również pojęcie dynamiczne, o czym świadczy choćby ewolucja składu członkowskiego wykreowanych przez Zachód instytucji.

⁴ Znaczenie ma także kooperacja w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy (SzOW), grupy BRICS, grupy G-20 oraz Wspólnoty Gospodarczej Azji i Pacyfiku (APEC), jak również partnerstwo z innymi organizacjami, np. Stowarzyszeniem Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN) i Organizacją Współpracy Islamskiej.

przeciwdziałania zachodniej dominacji w międzynarodowym ładzie politycznym i gospodarczym oraz w sferze wartości. Związane z tym było zintensyfikowanie integracji (reintegracji) obszaru poradzieckiego w ramach projektów „eurazjatyckich”: Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej (EaUG) w sferze polityczno-społeczno-gospodarczej i Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) w dziedzinie polityczno-wojskowej. Wpływało to również na oddziaływania międzynarodowe rosyjskich regionów, choć w stopniu mniejszym niż w skali całego państwa⁵.

Rozpowszechnioną wśród wielu badaczy pozostaje opinia, że „konsolidacja władzy” w Rosji, jaka wiązała się z dojściem do władzy prezydenta Władimira Putina, oraz inne formalne i nieformalne praktyki federalnego centrum doprowadziły do znacznego ograniczenia aktywności międzynarodowej regionów Federacji Rosyjskiej. Nie wydaje się to w pełni uzasadnione. Reforma relacji federacyjnych w omawianym zakresie doprowadziła nie tyle do zmniejszenia oddziaływań podmiotów federacji w stosunkach międzynarodowych, ile do ich uporządkowania, zmiany charakteru (więcej gospodarki i kultury, mniej polityki), skutecznieszego wdrażania regulacji federalnych odnoszących się do tej dziedziny polityki regionalnej, poddania większej kontroli federalnego centrum oraz wpisania w kreowaną przez Kreml politykę zagraniczną. Jednocześnie w XXI wieku pojawiły się nowe możliwości zaangażowania regionów w sferze międzynarodowej związane między innymi z rozwojem współpracy przygranicznej na granicach europejskich, zwłaszcza z Unią Europejską, i dalekowschodnich. Poprawie, w porównaniu do ostatniej dekady minionego stulecia, uległa kondycja materialna regionów Rosji, co sprzyjało ich aktywności w kontaktach z zagranicą. Z punktu widzenia licznych obserwatorów, działania paradyplomatyczne podmiotów Federacji Rosyjskiej okazały się jednak mniej interesujące (wręcz nudne), niż w latach 90., kiedy to cechowała je większa chaotyczność, nieprzewidywalność i upolitycznienie, włączając w to dążenia niektórych regionów do autonomizacji, a nawet suwerenizacji.

Na określenie uczestnictwa regionów subpaństwowych w stosunkach międzynarodowych w pracy użyto terminu aktywność międzynarodowa regionów, traktowanego synonimicznie z terminem aktywność paradyplomatyczna regionów. Za aktywność międzynarodową regionu autor uznaje udział władz regionalnych w stosunkach międzynarodowych poprzez budowanie kontaktów o charakterze formalnym i nieformalnym, zarówno stałych (trwałych), jak i doraźnych, z zagranicznymi podmiotami publicznymi lub prywatnymi w celu realizacji szeroko

⁵ Regionom powiązanych kooperacją przygraniczną z partnerami z Unii Europejskiej (UE) trudno byłoby po prostu przestawić się na współpracę z Białorusią i podmiotami niezachodnimi. Poza tym ich elity i społeczności – czemu w większym stopniu nie sprzeciwia się Kreml – wyrażają „naturalną” chęć rozwijania kontaktów z partnerami zachodnimi nie tylko ze względów na ich bliskość geograficzną, ale i społeczno-gospodarczą atrakcyjność. Więcej, władze federalne starają się utrzymywać kontakty przygraniczne i międzyregionalne z Zachodem, „kompensując” w pewnej mierze straty wynikające z kryzysu w relacjach Rosja-Zachód na poziomie między państwowym po 2014 r.

rozumianych interesów regionu, a także inne przynależne mu w ramach danego państwa kompetencje formalne (konstytucyjne, ustawowe), które odnoszą się do sfery międzynarodowej.

Na potrzeby niniejszej rozprawy autor przyjął, że:

- termin współpraca międzyregionalna odnosi się do kooperacji niesąsiadujących ze sobą jednostek administracyjno-terytorialnych będących regionami i należących do dwu lub więcej państw;
- termin współpraca transgraniczna/przygraniczna dotyczy współpracy graniczących ze sobą regionów należących do dwu lub więcej państw⁶.

W literaturze przyjmuje się nierzadko odmienne od zaproponowanych powyżej rozumienie przywołanych terminów. Pod tym względem panuje duża dowolność, by nie rzec chaos. Równocześnie owo zróżnicowanie stało się przedmiotem analizy naukowej także na gruncie badawczym w Polsce⁷. Z tego względu w pracy zrezygnowano z szerszego ich omawiania. Autor rozwinął wyłącznie analizę kwestii terminologicznych odnoszących się do pojęcia aktywności międzynarodowej regionu (subpaństwowego) jako najbliższej powiązanej z przedmiotem monografii⁸.

Zastosowany w pracy termin regiony Federacji Rosyjskiej oznacza po prostu podmioty (części składowe) tej federacji – jednostki administracyjno-terytorialne najwyższego stopnia w Federacji Rosyjskiej⁹. Na gruncie rosyjskim, tak w badaniach naukowych, wystąpieniach przedstawicieli władz państwowych, oficjalnych dokumentach, jak i w języku potocznym, sformułowanie region Rosji pozostaje synonimem podmiotu Federacji Rosyjskiej.

W rozprawie poddano analizie aktywność międzynarodową regionów Federacji Rosyjskiej: jej uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne, formalnoprawne podstawy, zakres (przedmiot współpracy) i metody oddziaływania, charakter partnerów zewnętrznych, kierunki przestrzenne oraz ewolucję. Celem badań stało się w związku z tym:

- uzyskanie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu aktywność ta zbliżona jest do uczestnictwa w stosunkach międzynarodowych regionów innych państw, zwłaszcza odpowiadających im statusem formalnym podmiotów wybranych federacji;
- wykazanie, jakie czynniki wpływały na oddziaływania międzynarodowe rosyjskich regionów;

⁶ W szerszym znaczeniu tych terminów odnieść je można także do kooperacji regionu danego państwa z podmiotami o innym statusie (władze lokalne, podmioty prywatne itd.), należącymi do innych państw i znajdujących się na terytoriach – odpowiednio – regionów odległych geograficznie (nie sąsiednich) lub sąsiednich.

⁷ Obszerna, aktualna analiza związanych z tymi sformułowaniami problemów terminologicznych wraz z przywołaniem ich zróżnicowanego rozumienia w literaturze przedmiotu zob. W.T Modzelewski, *Paradyplomacja regionów. Studium województw Polski wschodniej*, Olsztyn 2016, s. 52–70.

⁸ Zob. rozdział I.

⁹ Ros. *субъект Российской Федерации* (podmiot Federacji Rosyjskiej); skrótowo: *субъект Федерации* (podmiot Federacji) lub *субъект России* (podmiot Rosji).

- dokonanie oceny zdolności podmiotów Federacji Rosyjskiej do oddziaływań w stosunkach międzynarodowych oraz jej wpływu na rozwój państwa jako całości, w tym poprzez określenie zakresu kompetencji formalnych regionów w omawianej dziedzinie, dostępnych im metod oddziaływania w stosunkach międzynarodowych oraz dokonaniu klasyfikacji w kontekście przedmiotowych badań;
- przedstawienie regionalnego zróżnicowania aktywności międzynarodowej części składowych Federacji Rosyjskiej poprzez analizę współpracy z podmiotami zagranicznymi realizowanej przez regiony najwyżej (na przykład Moskwę, Petersburg, Kraj Krasnodarski¹⁰) i najniższej (północnokaukaskie republiki autonomiczne) rozwinięte oraz położone w różnych częściach państwa i graniczące ze zróżnicowanymi partnerami zewnętrznymi:
 - regiony należące do Północno-Zachodniego Okręgu Federalnego (pogranicze „unijne”, Europa Północna, region bałtycki): Petersburg, Republika Karelii, obwód kaliningradzki;
 - podmioty należące do Południowego i Północnokaukaskiego Okręgów Federalnych (Europa Południowo-Wschodnia, Zakaukazie, region kaspijski): Kraj Krasnodarski, republiki autonomiczne Północnego Kaukazu;
 - regiony Dalekowschodniego Okręgu Federalnego (Azja Północno-Wschodnia i – szerzej – region azjatycko-pacyficzny).

Przedmiot badań stanowiła aktywność międzynarodowa podstawowych jednostek podziału administracyjno-terytorialnego państw na przykładzie Rosji po 1991 roku. Sprzyjało to poszukiwaniom o charakterze interdyscyplinarnym, lokując przeprowadzone badania przede wszystkim w zakresie nauk o polityce, w ramach stosunków międzynarodowych, lecz z wykorzystaniem dorobku innych dyscyplin, jak studia regionalne, prawo, ekonomia czy historia.

Na potrzeby analizy przyjęto następujące hipotezy badawcze:

- podmioty Federacji Rosyjskiej współdecydowały o obliczu tego państwa i kształtowaniu jego tożsamości; zakres i charakter ich oddziaływań międzynarodowych wpływał na jej transformację systemową, a jednocześnie odzwierciedlał przemiany polityczno-ustrojowe i społeczno-gospodarcze zachodzące w tym państwie;
- uczestnictwo regionów w stosunkach międzynarodowych sprzyjało zbliżeniu Rosji ze środowiskiem międzynarodowym;

¹⁰ W pracy przyjęto nazewnictwo regionów Federacji Rosyjskiej zgodne z zaleceniami Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej (zob. <http://ksng.gugik.gov.pl/wpngs.php>, dostęp: 20.02.2018). W niektórych przypadkach autor stosuje zamiennie dwie dopuszczalne nazwy, np. Republika Kabardyjsko-Bałkarska i Kabardo-Bałkaria (obie nazwy są równorzędne) lub obwód magadański i Kołyma (nazwa oficjalna i tradycyjna, powszechnie używana także w oficjalnych publikacjach).

- wzmocnienie władzy federalnego centrum i nasilanie się tendencji autorytarnych w Rosji po 2000 roku skutkowało nie tyle zmniejszeniem, ile istotną modyfikacją aktywności międzynarodowej podmiotów Federacji Rosyjskiej. Procesowi weryfikacji powyższych przypuszczeń służyły szczegółowe pytania badawcze zawarte w poniższym katalogu:
- co wyróżnia regiony subpaństwowe jako uczestników stosunków międzynarodowych?
- jaka jest specyfika aktywności międzynarodowej części składowych państw federacyjnych, w tym jakie są podobieństwa i różnice między podmiotami federacji państw wysoko rozwiniętych i Federacji Rosyjskiej?
- jakie czynniki determinują aktywność międzynarodową regionów Rosji?
- jakie sfery życia społecznego obejmuje działalność paradyplomatyczna podmiotów Federacji Rosyjskiej?
- z wykorzystaniem jakich metod regiony Rosji angażują się w kontakty z zagranicą?
- z jakimi partnerami zewnętrznymi nawiązują współpracę regiony Federacji Rosyjskiej?
- jak aktywność międzynarodowa podmiotów Federacji Rosyjskiej wpływała na rozwój państwa?
- jak przejawiało się zróżnicowanie oddziaływań międzynarodowych regionów Rosji?

W badaniach zastosowano ogólnologiczne metody poznania naukowego, w tym analizę i syntezę. Analizy dokonano za pomocą ilościowych i jakościowych metod badawczych. Te pierwsze, z wykorzystaniem metody statystycznej, zastosowano przede wszystkim do zbadania aktywności podmiotów Federacji Rosyjskiej w międzynarodowych stosunkach gospodarczych. Wśród metod jakościowych szczególnie użyteczne okazały się: analiza instytucjonalno-prawna (posłużyła do zbadania formalnoprawnych podstaw działalności paradyplomatycznej), analiza porównawcza (służyła głównie ustaleniu zróżnicowania aktywności międzynarodowej podmiotów Federacji Rosyjskiej), analiza historyczna (uchwycenie zmienności oddziaływań międzynarodowych regionów w czasie) i analiza czynnikowa (determinanty rozwoju regionalnego). Ważnymi dla ustaleń badawczych okazało się zastosowanie metod empirycznych, w szczególności systematycznej obserwacji i opisu analizowanych zjawisk, procesów i instytucji. Możliwie pełną diagnozę podjętej problematyki autor starał się łączyć z prezentacją wyników badań w sposób jak najbardziej syntetyczny.

Praca została skomponowana z pięciu rozdziałów opatrzonych wstępem, zakończeniem i spisem literatury. W rozdziale I scharakteryzowano regiony subpaństwowe jako uczestników stosunków międzynarodowych, kładąc nacisk na zobrazowanie przyczyn, ewolucji i charakteru ich udziału w stosunkach międzynarodowych. W sposób syntetyczny przedstawiono ustalenia terminologiczne odnoszące się do

zagadnienia aktywności międzynarodowej regionów (pojęcia regionu, regionalizacji i decentralizacji, zróżnicowane określenia aktywności międzynarodowej podmiotów subpaństwowych), jak również stan badań nad aktywnością paradyplomatyczną regionów w nauce o stosunkach międzynarodowych oraz oddziaływaniami regionów Rosji (w nauce o stosunkach międzynarodowych i studiach regionalnych).

Rozdział II poświęcono analizie specyficznych cech podmiotu federacji jako uczestnika stosunków międzynarodowych. Na wybranych przykładach ukazano zróżnicowane kompetencje międzynarodowych regionów państw federacyjnych. Wskazano na aktywność podmiotów federacji czterech państw wysoko rozwiniętych (dwóch z Europy Zachodniej i dwóch z Ameryki Północnej) o utrwalonych systemach demokratycznych, które – obok innych podobnych ustrojowo, politycznie i społeczno-ekonomicznie – mogły stanowić po 1991 roku punkt odniesienia dla kształtującego się systemu federacyjnego w Rosji oraz praktyki oddziaływań paradyplomatycznych jej regionów. Belgia (Królestwo Belgii) to federacja, której podmioty dysponują ogromnymi kompetencjami w sferze stosunków międzynarodowych, w tym bezprecedensowym wpływem na politykę zagraniczną Królestwa jako całości. Kanada i Stany Zjednoczone (USA) to, podobnie jak Rosja, rozległe terytorialnie federacje, silnie zróżnicowane pod względem rozwoju regionalnego (regiony o odmiennych potencjałach). W przypadku USA cechą charakterystyczną jest ich silne zróżnicowanie nie tylko z punktu widzenia potencjałów rozwojowych, lecz także polityczne/ideologiczne (stany demokratyczne *versus* republikańskie)¹¹. Wyróżnikiem Kanady w tym kontekście stała się obecność podmiotów zdecydowanie akcentujących swoją odmienną od anglosaskiej tożsamość, na czele z wysoko rozwiniętą, zamożną prowincją Quebec¹². Stosunki federacyjne w Niemczech (Republika Federalna Niemiec, RFN) odcisnęły praktyczny wpływ na Federację Rosyjską także w wymiarze międzynarodowej aktywności jej regionów. Federalizm w Rosji został pod względem międzynarodowych kompetencji części składowych federacji ukształtowany w sposób zbliżony do modelu niemieckiego. Istotne znaczenie ma także fakt, że regiony Rosji rozwinęły i utrzymują zażyłą współpracę międzyregionalną z regionami RFN, czerpiąc stamtąd wzorce dotyczące działalności paradyplomatycznej.

W kolejnej części pracy skupiono się na charakterystyce czynników, które, zdaniem autora, miały istotny wpływ na kształtowanie zachowań międzynarodowych podmiotów Federacji Rosyjskiej w latach 90. XX wieku i na początku obecnego stulecia. Zaliczono do nich transformację systemową Rosji w wymiarze ustrojowym, politycznym i społeczno-gospodarczym, budowanie tożsamości narodowej i międzynarodowej Federacji Rosyjskiej, ewolucję federalizmu w Rosji, jak również

¹¹ USA stanowią punkt odniesienia dla rosyjskich polityków w zakresie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Tak USA, jak i Kanada mogą być przykładami dla państwa, które mimo wieloetniczności i wielokulturowości stara się stworzyć państwo narodowe.

¹² Sytuację tę można – przy wszelkich odmiennościach – porównać do sytuacji Tatarstanu w ramach Federacji Rosyjskiej.

zmieniające się pod wpływem czynników wewnętrznych i zewnętrznych podejście regionów do udziału w stosunkach międzynarodowych. Autor nie analizował wspomnianych procesów w wymiarze całościowym, starając się uwypuklić te spośród ich cech, które w największym stopniu – bezpośrednio i pośrednio – oddziaływały na aktywność paradyplomatywną w Federacji Rosyjskiej.

W rozdziale IV poddano analizie zdolność regionów Rosji do prowadzenia współpracy z podmiotami zagranicznymi, jak również wpływ tej działalności na rozwój Rosji i jej politykę zagraniczną. Badania skoncentrowano na formalnoprawnej bazie aktywności paradyplomatywnych podmiotów federacji oraz dostępnym im w tej sferze instrumentarium. Przedstawiono klasyfikację rosyjskich regionów w kontekście ich uczestnictwa w stosunkach międzynarodowych, wskazując na silnie zróżnicowany udział regionów w oddziaływaniach międzynarodowych państwa. Pokuszono się również o analizę wpływu działalności międzynarodowej podmiotów federacji na funkcjonowanie państwa.

W ostatniej części rozprawy zbadano przypadki konkretnych regionów Rosji jako uczestników stosunków międzynarodowych. Ich wyboru dokonano, kierując się przesłankami wskazanymi powyżej (w opisie celów badawczych). Starano się w każdym z przypadków scharakteryzować zakres, charakter i kierunki geograficzne oddziaływań międzynarodowych, jak również ich bazę instytucjonalną (zwłaszcza porozumienia międzynarodowe i przedstawicielstwa zagraniczne). Istniejące różnice w zakresie analizy wynikają z przyczyn obiektywnych, takich jak odmienny stopień udziału w stosunkach międzynarodowych poszczególnych podmiotów federacji oraz związane z tym podejście władz regionalnych do badanego zagadnienia (znaczenie kontaktów międzynarodowych) i dostępność materiałów źródłowych. Wskazano przy tym na cechy charakterystyczne dominujące w praktyce działalności paradyplomatywnych omawianych regionów. Podkreślono znaczenie potencjałów społeczno-ekonomicznych oraz położenia geograficznego jako zasadniczych determinatów aktywności międzynarodowej analizowanych podmiotów Federacji Rosyjskiej.

W odniesieniu do ogólnych rozważań na temat aktywności międzynarodowej regionów, w tym części składowych państw federacyjnych, główny zasób literatury źródłowej stanowiły monografie i opracowania anglojęzyczne, uznawane zazwyczaj za należące do kanonu badań w tym zakresie. Wyróżnić należy prace takich autorów, jak Iñaki Aguirre, Francisco Aldecoa, Noe Cornago, Ivo D. Duchacek, Earl H. Fry, Liesbet Hooghe i Gary Marks, Brian Hocking, Robert Kaiser, Michael Keating, Aleksandr Kuzniecowa, Guy Lachapelle i Stephane Paquin, Daniel Latouche, André Lecours, Hans J. Michelmann, Elin Royles oraz Panayotis Soldatos. W przypadku polskich badaczy należy tu przywołać Hannę Dumalę, Pawła Frankowskiego, Wojciecha Kosiedowskiego, Michała Łuszczuka, Wojciecha T. Modzelewskiego, Filipa Skawińskiego, Adrianę Skorupską i Beatę Surmacz.

W kontekście badań nad aktywnością międzynarodową regionów Rosji wskazać należy przede wszystkim na prace autorstwa bądź pod redakcją Aleksandra

Granberga, Pertti Joenniemi, Andrieja Kliemieszewa, Walentina Korniejewca, Iwana Kurilli, Aleksandra Kuzniecowa, Andrieja Makaryczewa, Jeronima Peroviča, Aleksandra Sergunina, Jeleny Skaterszczikowej, Władysława Tołstycha, Rostisława Turowskiego, Leonida Wardomskiego, Andreea Wengera i wielu innych zajmujących się problematyką rozwoju regionalnego przede wszystkim na rosyjskim gruncie naukowym. W Polsce należy wyróżnić w tym zakresie badawczym rolę ośrodków w Olsztynie (zwłaszcza W.T. Modzelewskiego i Arkadiusza Żukowskiego) i Gdańsku (szczególnie Tadeusza Palmowskiego), których opracowania odnosiły się głównie do zagadnień współpracy przygranicznej z obwodem kalininogradzkim, jak również prace Michała Słowikowskiego i Krzysztofa Sawickiego.

Analiza aktywności międzynarodowej podmiotów Rosji nie byłaby możliwa bez zrozumienia złożonych aspektów polityki tego państwa. Autor w tym zakresie korzystał z dorobku takich polskich badaczy, jak Roman Bäcker, Walenty Baluk, Stanisław Bieleń, Marian Broda, Agnieszka Bryc, Andrzej Chodubski, Alicja Curanović, Andrzej Czajowski, Joachim Diec, Adriana Dudek, Franciszek Gołębski, Marcin Kaczmarek, Szymon Kardaś, Andrzej de Lazari, Agnieszka Legucka, Kazimierz Malak, Włodzimierz Marciniak, Andrzej Nowak, Jakub Potulski, Andrzej Skrzypek, M. Słowikowski, Józef Smaga, Alicja Stępień-Kuczyńska, Ireneusz Topolski, Józef Tymanowski, Andrzej Walicki, Andrzej Wierzbiński, Agata Włodkowska-Bagan i Eugeniusz Zieliński. Niektóre z ich dzieł (autorskich i pod redakcją) przywoływane zostały w zasadniczej części pracy lub bibliografii. Niezwykle cenne dla autora były zaprezentowane przez część z nich wykłady i wystąpienia konferencyjne, których miał okazję wysłuchać. Z licznymi spośród wymienionych badaczy autor odbywał też dyskusje na temat Rosji.

Wśród autorów zagranicznych, z których dziełami zapoznał się autor i wpłynęły one na jego postrzeganie polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej i jej wewnętrznych uwarunkowań (choć nie zawsze zgodnie z intencją twórców), warto wymienić Jurija Afanasjewa, Aliksieja Arbatowa, Władimira Baranowskiego, Aliksieja Bogaturowa, Hèlene Carrère d'Encausse, Konstantina K. Chudoleja, Roberta Conquesta, Andrieja P. Cygankowa, Pawła A. Cygankowa, Jelenę Czebankową, Jurija Galienowa, Teda Hopfa, Igora Iwanowa, Siergieja Karaganowa, Siergieja Kortunowa, Marinę Lebediewą, Bobo Lo, Aliksieja Małaszenkę, Richarda Pipesa, Jewgienija Primakowa, Alexandra Rahra, A. Sergunina, Petera Shearmana, Tatianę Szakleina, Lilię Szewcową, Romana Szporluka, Dmitrija Trenina, Anatolija Torkunowa, czy Celeste A. Wallander.

Ważnym źródłem wiedzy na temat normatywnych podstaw oddziaływań międzynarodowych regionów Rosji były różnego rodzaju dokumenty, zwłaszcza zawierane przez nie porozumienia międzynarodowe oraz akty prawa federalnego i regionalnego. Badanie zagadnień związanych z aktywnością międzynarodową, zwłaszcza bieżącą, poszczególnych regionów Federacji Rosyjskiej wymagało od autora analizy i porównania informacji czerpanych z oficjalnych publika-

cji władz federalnych, regionalnych i lokalnych, a także publikacji prasowych, szczególnie prasy regionalnej i lokalnej. Pomocą służyły autorowi rozmowy z przedstawicielami rosyjskich środowisk akademickich, eksperckich i tamtejszej administracji (szczebla federalnego, regionalnego i lokalnego), przeprowadzane w latach 2004-2017 w Petersburgu, Kaliningradzie i Moskwie, jak również kontakty z utrzymywane z kilkoma ośrodkami naukowymi w Rosji. Rosyjscy rozmówcy stanowili nieocenione źródło wskazówek i komentarzy, zwłaszcza w rozmowach *off the record*, co jest zrozumiałe ze względu na niezbyt dużą i zmniejszającą się w ostatnich latach „tolerancję” tamtejszych władz dla nadmiernej otwartości w kwestiach związanych z polityką i praktyką funkcjonowania aparatu administracyjnego. Poważnym problemem związanym z badaniami była nieścisłość, wzajemna sprzeczność, a czasem nierzetelność szeregu informacji dostępnych w źródłach oficjalnych. Wynikało to nie tylko z przyczyn obiektywnych (choćby przyjętej metodologii badań statystycznych), ale i subiektywnych: na przykład podawania ze względów polityczno-propagandowych informacji o współpracy, która w rzeczywistości nie miała miejsca.

Autor wykorzystał w pracy część własnego dorobku badawczego skoncentrowanego na analizie wielu aspektów polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej, jej miejsca w ładzie międzynarodowym i współpracy z UE, jak również wcześniejsze opracowania poświęcone zagadnieniom aktywności paradyplomacyjnej i regionom Rosji. Inspiracją do podjęcia badań na temat aktywności międzynarodowej podmiotów subpaństwowych było nie tylko zainteresowanie Rosją i związana z tym pasja poznawcza, lecz także pewne doświadczenia praktyczne, jakie posiadał autor, uczestnicząc i obserwując działania paradyplomacyjne samorządu miasta stołecznego Warszawy, oraz zdobyta dzięki utrzymywanym kontaktom międzynarodowym i wizytom studyjnym wiedza na temat paradyplomacji jednostek administracyjno-terytorialnych o różnym statusie (regionów i władz lokalnych) i stopniu autonomii z Rosji, Włoch, ChRL, Hiszpanii, Portugalii i Ukrainy.

Autor kieruje gorące podziękowania pod adresem Koleżanek i Kolegów z macierzystego Wydziału Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Wielu z nich zawdzięcza sporo inspiracji merytorycznych, a także życzliwe wsparcie i mobilizację przy finalizowaniu rozprawy. Specjalne słowa wdzięczności należą się Panu Profesorowi Stanisławowi Bieleniowi za inspirację metodologiczną, konstruktywny krytycyzm, sugestie i pomoc w trakcie realizowanego projektu.

Podziękowanie autor adresuje także do pozostałych osób, których cenne uwagi i użyteczne wskazówki oraz organizacyjne wsparcie ułatwiły prowadzenie badań. Wśród nich są przedstawiciele innych polskich ośrodków naukowych, jak również reprezentanci rosyjskiego środowiska akademickiego.

Szczególną wdzięczność wyraża autor Rodzinie, zwłaszcza Żonie, bez której pomocy i wyrozumiałości praca nie miałaby szansy powstać.